

БЕКМИРЗА МАҲМУДОВ

ЕСТИҚ ОСТИДАГИ
ДАФТАРЧА

Тошкент
Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Еш гвардия» нашриёти
1983

ЙИГИТ БУЛДИНГ, БОЛАМ

Вояга етиб, армия хизматига отландим. Поезд жўнаши олдидан онам қўйнидан кичкинагина шоҳи рўмолчани олиб авайлаб ечди-да, ичидаги бир дафтарни менга узатди. Дафтарнинг бир четида қон доғлари қотиб қолган эди. Онамнинг кўзлари ёшланди.

— Жон болам, шу дафтар сафарингга ҳамроҳ бўлсин!— деди онам,— бунда отаиғ ёзиб қолдирган гаплар бор. Илойим, ой бориб омон келгин.— Ғалати бўлиб кетдим. Дафтарни эҳтиётлик билан қўйнимга солиб қўйдим. Онам менга тикилиб, гапида давом этди:

— Энди йигит бўлиб қолдинг, болам. Бошингни роз кўтариб юравер. Даданг доим узоқни кўзлаб қадам босарди.

Поезд жилди. Юрагим узилиб кетгандек бўлди. Кўзимдан ёш қуйилди. Биз тушган эшелон тезлаб кетди.

Эллик нафар ҳамюртлар бир вагондамиз. Вагонда «водилликмиз», «қўқопликмиз», «биз Қувадан» деган гаплар эшитилиб қолди. Ҳамманинг кайфияти ҳар хил. Қимлар ашула айтган, камгап, вазминроқ йигитлар эса вагон деразасидан пахтазору боғ-роғларга тикилиб боришмоқда. Область ҳарбий комиссариатида бизни сара-

лаб, «Андижон — Москва» поездининг алоҳида вагонидан жўнатишганидан қаерга боришимизни ҳар ким ўзи-ча тахмин қиларди.

— Мен сержантдан сўрадим, шу кетнида Украинага борарканмиз, танкчи бўларканмиз,— деган гап топиб келди Собир қора.

Убай бўлса: «Москвада қоларканмиз»,— деди. Нодирнинг айтишича, биз учувчилар қисмида хизмат қиларканмиз.

Айтгандай, сизни бу йўлдошларим билан таништирмаман: Нодир — менинг яқин дўстим. Кўринишдан ҳаётга юзаки қарайдиганроқ, лекин ўзи яхши бола. Ўрта мактабда бирга ўқиганмиз. У ҳам киномеханиклик, ҳам шофёрлик курсини битирган, техникага ўч. Отаси район марказидаги хўжалик моллари магазинида қоронвул. У киши қўлида ҳуштак — постда, кундузлари кунбўйи уйда бўлади. Бошқалар билан унчалик иши йўқ, камгап одам.

Собир — биздан икки ёш катта, ўрта бўй, кўримсизгина йигит. Нон заводида ишлаб анча оқ-қорани таниб қолган, отасиз ўсган бола. Унинг отаси Мамажон нонвой деган одам, фронтдан бир қўлсиз қайтиб келгандан кейин, орадан бир йил ўтмаёқ вафот қилган экан.

Убай бўй-баста келишган, тез гапирадиган, анча мугамбир, ўзига бино қўйган йигит. Қўқон медицина техникумини тамомлаган, русчани қийиб қўяди. Отаси уруш йиллари колхоз раиси, қишлоқ советининг раиси бўлиб ишлаган, шу кунларда колхозимизнинг бош мистри.

Ховосдан ўтганимиздан кейин чироқлар ўчди. Тун. Кўпчилик уйқуга кетди. Тепа полкадан алаҳсираш, у ён-бу ёнда хуррак отишлар бошланди. Менинг қаёқда уйқум келади дейсиз. Уй-фикрим қўйнимдаги дафтарда! Вагон йўлагига чиқдим-да, секин-секин юриб, проводник хонасининг рўпарасига келдим. Анча ёши ўтиб қол-

ган проводник икки қўлиш пеншоасига тираган қолди мудрарди. Эшик очик, пчкаридан нур таралиши Мен уёқ-буёққа кўз ташлаб қўйгач, қўйнимдан одиета рўмолчани олдим. Дафтарнинг биринчи саҳифаси! Отамнинг ёзуви!

«...Ўғлим! Сен бу дафтарни ўқиганингда орадан кўн йиллар ўтган бўлади. Уруш тугайди. Аммо, сен уруш нималигини, отанг кимлигини билиб қўйсанг ёмон бўлмас, деган ниятда ушбу эсдаликни ёзаяпман. Онанг ҳам, мен ҳам етимликда ўсганмиз. Ёшлиқдан бир маҳаллада катта бўлиб, эндигина бир-биримизга етишиб, ҳаётда қўшқанот бўлганимизда уруш бошланиб қолди. Бу уруш ғалабамиз билан тугайди... Сен ҳам, ўғлим, вояга етиб, бир кун Ватан олдидаги йигитлик бурчингни ўташга, юрт посбони бўлишга отланасан. Ватан осойишталигини сақлаш — йигит кишининг энг биринчи бурчи! Агар юртингга душман хавф солгудай бўлса, туғилиб ўсган Ватанингга содиқ фарзанд бўл! Сени ғойибона ўпиб, отанг. 1941 йил, 29 июнь...»

Дафтарнинг иккинчи варағи йиртилган. Учинчи варағини ўқиб бўлмади — оддий қора қаламда ёзилган экан, ҳарфлар ўнгиб кетибди. Ундан кейинги саҳифага кўк қаламда катта-катта ҳарфлар билан ёзилибди:

«...Ўғлим, биз тушган поезд шердек пишқириб, шаҳар ва қишлоқларни, чўлу биёбонларни ортда қолдириб, ҳамон олға интиляпти.

Иигирма кеча-кундуз бўлди, ҳамон йўлда кетаяпмиз. Яхшиям орамизда музикачи-ю, ашула айтувчилар бор. Айниқса қўқонлик Абдураҳмон деган бир йигит:

Онажон, ёдимда бор,
Шарбат бериб боққанларинг,
Тун-саҳарлар уйқунг бузиб,
Оқ сут бериб боққанларинг,

деб ашула айтганда кўпчиликнинг кўнгли ўртанди...»

Борлиқни унутиб, дафтарни ўқишда давом этдим. Орадан қанча вақт ўтганини ҳам билмапман.

— Ҳой шоир, қани четроқ тур! Сендақа ошиқу беқарорларга қўйиб берса, тонг отгунча китоб ўқийсанлар! — деган йўғон овоздан ўзимга келдим. Бундай қарасам тепамда проводник турибди. Шошиб қолдим. Дафтарни қўйнимга яширдим. Проводник бир оз юмшаб:

— Бор, ука, дамингни ол, алламаҳал бўлиб қолди. Ҳадемай тонг отади. Бор, ухла! — деб қўлида челақ, сургги билан вагон йўлаги бўйлаб кетди у.

Дафтарчани рўмолчага ўраб, бошимга қўйиб ётдим. Узоқ сафар. Биринчи тун. Товба, дафтарни ўқидим-у, ўйчан бўлдим-қолдим. Дафтар, отам ҳақидаги хаёллар. Шу вақтгача уйимиз тўрида осиглиқ турган солдат суратини — отамдан қолган бирдан-бир эсдалик, деб юардим. Мана бугун бўлса, отамнинг дафтари узоқ сафарда менга ҳамроҳ. Онамнинг тоқатига балли! Менга билдирмай, уни шунча йил сақлабди-я. Отам шундай васият қилган бўлсалар керак-да.

Тошкентда икки соатча туриб қолдик. Бу орада капитан Околович билан сержант Хоревдан рухсат сўраб шаҳарга тушиб кетганлар ҳам бўлди. Убай билан Собир ТошМИга, Нодир бўлса Олой бозори ёнида турадиган бир тоғасиникига кетди. Мени: «Юринг, бирга бориб келамиз», деб Нодир роса қистади, бормадим. Вагонда бир неча болалар қолди. Баъзилар ҳозирданоқ уйига хат ёзаяпти, кимдир рубобда «Муножот»ни машқ қилиб ўтирибди. Менинг фикру ёдим эса дафтарда — тунда ўқиганларим билан банд:

«Биринчи жангга киришим қизиқ бўлди, ўғлим, — деб ёзибди отам, — фашистлар тўп, замбараклардан бирданнига ўт очишганда еру кўкни чанг-тўзон, тутун босиб кетди. Чанг-тутун тарқагач, бундай қарасам, орқада қолиб кетибман. Командиру қуролдошларим олға кетишибди. Бундай пайтларда албатта, ўзимизникилар-

ни излаб топишни, бир жойда туриб қолмаслигини ай-тишган эди. Мен ҳам олға юриб кетдим.

Биласанми, ўғлим, фронтдаги дастлабки қийинчилик-ларни енгишимда менга грузин дўстим Халкадзе кўн ёрдам қилди. У қаттиққўл командир, солдатпарвар офи-цер эди. Демокчиманки, тинч ҳаётда ҳам, ҳарбий хиз-матда ҳам, ҳар қаерда мард дўстларга яқин бўлган...

Хумор ўлдим, хумор ўлдим, хумор-ор...

Баланд овозда қўшиқ, қийқириқлар эшитилди. Де-разадан қарасам, ер ости йўлига тушиладиган майдон-чада хизматга кетаётган йигитлар даврани кенг олиб базми жамшиднинг авжига чиқаришяпти. Наманганлик Алижон исмли юзини ҳусибузар босган лўлибашара бола қизариб-бўзариб қўшиқ айтапти. Уртоқларим ҳам қайтишибди. Давра катта олинган. Ашула тугаши би-ланоқ кимдир рубобда «Андижонча» рақсини чала бош-лади. Бизнинг Собир қора ўйинга тушиб кетди. Ҳамма, ҳатто сержант Хорев ҳам қарсак чалиб, қувнаб туриб-ди. Шу пайт капитан келиб қолди. У Хоревга нимадир деди. Жиккаккина сержант «По ваго...нам», деб фармо-йиш қилди. Ҳамма вагон томон йўналди.

Вагонда дупур-дупур ва кулги, ўзаро ҳазил-мутойи-балар яна бошланди. Убай билан Собир қизариб кириб келишди:

— Уртоқ қоровул, постда ҳеч қандай ҳодиса рўй бермадими? — сўради Собир ғоз туриб.

— Ҳаммаси жойида, қоровул бошлиғи ўртоқ Қора-ев! — дедим ҳозиржавоблик билан.

Шу пайт сержант купега кириб келди-да, йўқлама қилиб умумий рўйхатга белги қўйди. Сержант чиқиб кетгач, биз жимиб бир-биримизга тикилиб қолдик.

Тепловоз қичқирди. Поезд секин-секин тезлаб, рас-мана йўлга тушди. Ҳаммамиз деразадан ташқарини ку-затиб боряпмиз. Тошкент, қишлоқлар, олмазорлар, куз-нинг феруз осмонида ловиллаган ҳарорат ортда қолди.

Кенг бўшлиқларга оқшом пардаси тортилди. Ўзбекис-тон чегарасидан ўтдик. Қозоғистон чўллари бош-ланди.

Эллик нафар ўзбек йигити «Андижон — Москва» поездининг 12-вагониди. Барча хурсанд. Нодир бўлса гоҳ хат ёзади, гоҳ найини лабига тутиб, «пуп-пуп» лага-нича қўшни купеларга чиқади. Мен эсам дафтарни олиб, саҳифаларига қайта-қайта мўралаб кўяман.

Бирдан, «Волга, Волга» деб қолишди вагондагилар бир-бирларини чақириб. Деразадан қарасам, азим дар-ёнинг нариги қирғоғи кўринмайди, чироқлар нурида сув ойнадай ялтираб, кўзни қамаштиради. Қудратли рус дарёси! Тарихи зўр дарё, шоир Некрасов, исёнкор Сте-пан Разин севган дарё... Репиннинг «Бурлақлар»и кўз олдимда намён бўлди. Кўприкдан ўтилгач, яна анча жойгача Волга хаёлимни чулғади. Ҳа, минг-минглаб ўз-бек ўғлонлари, генералимиз Собир Раҳимов, менинг отам ҳам зўр интиқом жангига шу дарё кўпригидан ўт-ганлар. Э, ҳа, бу кўприк, бу азим дарё не-не воқеалар-нинг гувоҳи бўлмаган дейсиз. Бу забардаст рус халқи-нинг рамзий тимсоли... Дарвоқе, отам ҳам дафтарга шундай деб ёзганлар.

«...Волга дарёсининг нариги қирғоғига ўтиш учун буйруқ берилди. Дарё яхлаган. Хавф-хатар бўлмаса, бу иш унчалик қийин эмас эди. Бироқ, биз дарёнинг ўрта-сига етганимизда душманнинг иккита снаряди портла-ди. Муз ёрилиб солдатлардан анчаси чўкиб кетди. Қол-ганларимизнинг кийимларимиз жиққа ҳўл, милтиқлар яхлаган. Шунда ҳам бари бир олға интилдик. Фашист-лар турган қирғоққа яқинлашганимизда пулемётлар сайради, яна снарядлар портлади, хуллас, ўт остида қу-руқликка чиқиб олдик. Шаҳар тўрт марта қўлдан-қўлга ўтди. Охири Ржев шаҳридан душманни улоқтириб таш-лади...» — деб ёзганлар.

Ҳозир икки соҳилидан чироқлар нури таралиб турган бу дарё бўйлари бир вақтлар қонга бўялган эди. Не-не

ватандошлар ўша тунда муз остидаги дарё қаърида қолиб кетганлар...

САЛОМ, МОСКВА!

Мана, Москвага кириб келдик. Доҳиймиз В. П. Лениннинг муборак овози янграган, не-не тарихий воқеаларнинг шохиди бўлган пойтахтимиз. Буюк рус шоири М. Ю. Лермонтов:

«Йигитлар, Москвани қутқазмоқ керак,
Москва учун ўлсанг оз,
Шунча оғайнилар у деб ўлгандек!..»

деб таърифлаган эди.

Дарвоқе, Москва ҳар доим кўз қорачиғидек сақланган. Юксак иморатлар савлат тўкиб турибди. Кўчалари озода, тартибли.

Вокзалнинг ҳарбийлар залига бориб, юқларимизни бир бурчакка уюб қўйдик. Капитан ҳаммани тўплаб, бир соатдан кейин поезд бўлишини, ҳеч ким ҳеч қасққа бесўроқ кетиб қолмаслигини тайинлади.

Юқларимизнинг бир томонида ашулачи Алижон билан бешариқлик Норқул деган йигит нималарнидир гаплашиб ўтиришибди. Шу топда оламда гўё икковидан бошқа ҳеч ким йўқдай. Мен уларнинг суҳбатини бўлмаслик учун нарироққа, юқлар уюмининг орқа тарафига ўтирдим.

Москвани, улуғ пойтахтимизни фашист газандаларидан ҳимоя қилишда менинг отам ҳам қатнашган. Отам Москва атрофидаги жангда кўрганларини содда қилиб ёзганлар:

«...Бизнинг қисм немисларни Москвадан суриб, 14 декабрда Волоколомскни озод қилди. Бу шаҳарда қаттиқ жанг бўлди. Шаҳардаги икки қаватли катта бинони фашистлар турмага айлантиришган экан. Қочиш олдидан ичи тўла одам бўлган катта саройга ўт қўйиб кетишиб-

ди. Алангада кўмирга айланганларнинг кимлигини билиб бўлмади.

«Олий» ирқлар симёғочларга хотинларни, яшиқларга болаларни тириклайин миҳлаб кетишибди. Жаллодларнинг бу қилмишини кўрган кишининг нафрат ўти вулқондек отилади. Ҳар бир солдат қалбида фашистларни янчиш, қириш қасами туйилиб чарх урарди. Шу куни Буличев номли совхозни ҳам озод қилдик.

Москва мудофаасида агитатор Раҳим Ёқубов (асакалик) солдатлар билан окопда ўтказган суҳбатида:

— Биз севикли Москвамизнигина мудофаа қилиб қолмай, балки бепоён Ватанимизнинг ўрмонлари, қишлоқ ва шаҳарлари — ҳамма жойини албатта озод қиламиз, — деган эди. Мана урушда силжиш бўлиб, унинг айтганлари юзага чиқяпти.

Ҳозир ҳамманинг ғазаби қайнаб, ўлимни писанд қилмай қўйган вақтлар...»

— Ҳа, шоири замон!

Бундай қарасам, Нодир елкамга қўлини қўйиб, хурсанд турибди...

...Москвадан тўғри Киевга жўладик. Қун сайин иноқлашиб, бир-биримизга «ҳа, юртдошим», деб мурожаат қиладиган бўлиб қолдик.

Баъзилар «хизматни Киевда ўтасак, маза бўларди», дейишмоқда. Қизиқ! Ҳарбий хизмат шаҳарда ҳам, қишлоқда ҳам, чўлу тоғда ҳам бир хил эмасмикан? Ахир ҳарбий хизмат тобланиш мактаби-ку! Улар бўлса худди курортга кетишаётгандай жой танлашади.

Киевда ҳам тўрт соат туриб қолдик. Лекин, бу сафар вокзалдан бир қарич нари силжишга рухсат бўлмади. Сержант Хорев билан Собир қора бизни сафланган ҳолда вокзал яқинидаги клубга — кинога олиб борди. «Олтин Юлдуз кавалери» фильмини кўрдик. Кинодан чиққанамизда Нодир қўлини елкамга қўйиб: «Бугундан бошлаб сиз Семён — биз Серёжа, хўпми, дўстим», деди. Мен кулиб қўя қолдим. Бир ҳисобда унинг ўхшатиши

тўғри ҳам: ҳақиқатан ҳам Нодиржон кинодаги Серёжа-дек чиройли. Қоп-қора қонлари тутанган, катта катта кўзлари, киприкларини айтмайсенми. Юлдузли шап-каси ҳозир унга шундоқ ярашганки, ҳар қандай қизнинг ҳам юрагини ўйнатиб юборади. Унинг қалди-қомаги тик, ўзи ҳам оппоққина йигит. Мен эса, э, ҳа, кўяверинг, худди кинодаги Семённинг ўзи бўлмасам ҳам, ўрта бўй, буғдойранг, қирғизқовоқ, бир қарашда анча кўримсиз йигитман. Бир гап билан айтганда, энг уста гримчи уч кун уринганда ҳам, мендан Нодир ёки Серёжа чиқаролмайди.

Кечки пайт яна йўлга тушдик. Киевда қолсак керак, деганлар жим бўлиб қолишди.

Ўрмонни шамширдек тик кесиб электровоз боряпти. Ўрмон жуда қалин, дарахтлар шу қадар баландки, осмон, қуёш кўринмайди. Поезд йўли дарахтлар қуршо-вида, тепаси худди узум ишкомига ўхшайди. Вагонда ашула айтишлари, най садоси тиниб қолди. Нодир Ритага хат ёзаяпти. Йўлга чиққанымиздан буён бу тўртти-чи хати. Суратини рўпарасига қўйиб, унга тикилиб, гоҳо қўлига олиб ўпиб, хат ёзишда давом этади. Муҳаббат, муҳаббат. Мана Нодир — Мажнун. Гузарда ҳар доим писта сотиб ўтирадиган яримжон татар кишининг қизига кетма-кет мактуб йўллайди. Мен бўлса купеннинг иккинчи қаватида ётиб шу жойларда ҳам уруш вақти-да аёвсиз жанглар бўлганини ўйлаб хаёлан дафтарчани варақлайман.

«...Ўғлим, Украинанинг ҳар бир қарич ери учун жанг қилган ватанпарварлар сафида ўзбеклар кўп бўлган. Самарқандлик Турсун Ҳайдаров, тошкентлик Ҳабибулло Абдуллаев, танкчи Аҳмад Ғафуровлар бизнинг қисм-да кечаю кундуз совуққа, очликка чидаб душман билан юзма-юз олишишди. Кўплари нобуд бўлишди. Оғир ярадор ҳолда фашистларга асир тушиб қолганлар ҳам бўлди бу жойда...»

— Азизбек жаноблари, Ҳосилотхонга хат ёзмайди-

ларми? — Нодир қўлидаги ручкани конверт устига қўйиб, ўрнидан туриб керишди.

— Йўқ! — дедим.

— Бўлмасам, мен ёзаман! — Унинг ҳазиллашаётганини сезиб турсам-да, бари бир ғашим келди. Унга тикилганча тек туриб қолдим.

Шу пайт поезд тўхтади. «Тушарканмиз» деган овозлар эшитилди.

ЧИНИҚИШ МАКТАБИ

Биз «Н» қисмга тушдик. Юқларимизни қўйишимиз билан ҳаммомга олиб боришди. У ердан чиққанымиздан кейин ажойиб бўлди. Ҳаммамиз бир хил кийимда беш қадам наридан бир-биримизни таниёлмаймиз. Янги солдат чиндан ҳам ғўр бўлар экан. Нега десангиз, бирор-тамиз солдатчасига юролмаймиз. Бухоролик Мамамирза теллагини чаппасига қийиб олиб анграйиб юрибди. Бир-биримиздан — ўзимиздан куламингиз денг...

Қазармага олиб бориб, ҳаммамизга каравотларни кўрсатиб, тўшак-ёстиқлар улашилди. Нодир икковимизга юқори — иккинчи қават каравотларидан ёнма-ён жой теғди. Иккинчи қават ётиш-туришга анча ноқулай бўлса ҳам, остки ўринларга қараганда баҳаво, яхши экан...

Эртаси тонг-саҳарда «подъём» деган овоздан, чўчиб уйғондим. Кўзни очиб бўлмайди. «Мунча эрта турғиз-маса, ҳали қоронғи-ку!» Потира-путурни эшитиб, қаерда эканлигимни англадим. Кўзимни очдим. Нодир ётибди, уни туртдим, ёстигини бошидан олиб қорнига қўйиб қўйдим. Ҳамма ўзи билан ўзи овора. Ахир, кеча кечқурун 40 секундда ечиниб ётишга улгурмаганларни қўшимча машқ қилдиришгани ҳамманинг эсида.

Бунинг устига, туриб, кийининг сафта туриш муддати 35 секунд экан, жуда зиқ, шошиш керак...

Биздан бир ҳафта олдин келган болалардан учтаси кеч қолмай деб, пайтава ўрамай, шоша-пиша этикни ки-

ийб сафга чиққан экан, сержантлар билно қолинди: этикнинг ичидаги пайтавасиз оёқни қандай кўрдийкин деб, биз ҳайрон. Азаматлар кийиниб, пайтава ўраб, этик кийиб сафга туришга охири дафъада иккитаси 30 секундда улгуришди. Аммо биттаси сира улгуролмади. Сержант унинг қўлига супурги билан бир эски нақирни тутқазиб, казармадаги навбатчи солдатнинг иктиёрига топширди. Сўнг бизни ташқарига олиб чиқиб кетди.

Куз. Ҳаво совуқроқ. Аввалига бир оз қунишиброқ югурдик. Аммо, чоп-чопдан кейин исиб кетдик. Мен сендан қоламанми, қабилида ҳамма тез чопарди.

Стадионни икки марта айланганидан кейин тез чопувчилар терилиб қолди. Уч айландик ҳам, ҳеч ким «тўхта» демайди. Бир сержант олдинда, иккитаси орқанда «чоп-чоп»дан бошқа гап йўқ.

Катта этик, бунинг устига пайтава ўрашни ҳам қотирган эканман. Оёқ шилиниб ўзим ҳам ҳориб, тамом бўлдим. Нодир бўлса қоринни чангаллаб, бирдан йўлакча четига ўтириб қолди. Дўстимни ташлаб кетаманми, мен ҳам тўхтадим. Кўзим тиниб, бошим айланиб Нодирга суянганимча мен ҳам ўтириб қолдим. Чиниқиш мактабининг дастлабки сабоқлари худди шундай бошланди.

САБОҚ

Якшанба куни солдатлар ҳам дам олар экан. Бугун шаҳарга чиқдик. Пештоқига катта-катта ҳарфлар билан «Шчорс» деб ёзиб қўйилган кинотеатрда «Котовский» фильмини кўрдик. Кейин шаҳарни айланиб, китоб-дафтар, атирсовун дегандек, керакли нарсаларни ҳарид қилдик. Қардош республикалардан келган ўртоқлар билан группа-группа бўлиб ва алоҳида суратга тушдик.

Қисмга қайтиб келгач, тушликдан кейин бекорчи бўлиб қолдик. Деразалардан қатор каравотларимизга қуёш нури тушиб турибди. Ҳаво яхши, шундай пайтда ухлаб бўладими... Нодир билан ташқарига чиқиб, кўка-

ламзор майдоннинг кунгай жойига бордик. Бу орада бошқа шерикларимиз ҳам келишди. Нодир қўлига най олиб, қандайдир куйни бошлади. Собир қора чапак чалиб ўрнидан турди. Алижон ашулани вадаванг қўйди. Давра кенг олинди. Чор атрофдан рус, украин, белорус дўстлар ҳам йиғила бошлашди. Ўйин қизиб кетди. Уртада Собир ўйинга тушяпти. У белидаги камарига қистириб олган кўп варақли дафтарга кўзим тушди.

Шу чоғ кўк қарғашойи рўмолчага ўралган дафтарчани тумбочка устида қолдирганим эсимга тушиб, бирдан казармага қараб чопдим. Упкамни қўлтиқлаб, ҳаллослаб келдим, хайрият ўрнида экан. Сал ўзимни босиб, дафтарни олиб сиёсий машғулотлар ўтказиладиган хонага кирдим. Аввалига девордаги Улуғ Ватан уруши қаҳрамонлари портретларига, айрим жанг лавҳаларига қараб, бир оз турдим. Икки дераза оралиғига қўйилган генералимиз Собир Раҳимов портретига такрор-такрор тикилдим.

— Азизбек, сизга нима бўлди, ахтара-ахтара охири топдим-а? — дея Нодир эшикни очиб кириб келди. Мен дафтарни ундан яширмақчи бўлдим.

— Хабарим бор, яширмай қўя қолинг! — деди у менга. — Бирга ўқийлик.

«...Изюм-Барвенко шаҳри учун вақти-вақти билан қаттиқ жанглар бўлиб турибди. 15 июнь куни кеч соат еттилар чамаси. Капитан Халкадзе Алиқулов билан мени ёнига қақариб «тил» тутиб келишга боришимизни айтди. Кундузлари душман ҳужумидан бош кўтариб бўлмаёпти. Кечалари ёритгич ракеталар отиб қимир этгани қўймайди...»

Қозоқ йигити Аҳмедов, украин Тараненко, ўзбек Алиқуловлар ва мен «тил» тутиб келиш учун жўнадик. Душман билан оралиқ ярим километрча. Бироқ ўртадаги чуқур кўлдан ўтиш жуда ҳам қийин бўлди. Сол бойлаб ўтаётганимизда фрицлар ракета отиб, ўққа тутишди. Алиқулов сув ичида «вой» деганича ҳалок бўлди.

Дўстимиз жасадини солга чиқариб олдик. Ҳазимиз сол тагида сузиб, душман жойлашган томонга ўтянмиз. Чўлда ўсган Аҳмедов сузишни унча билмас экан. Тараненко унга ёрдамлашмоқда. Қирғоққа ҳам чиқиб олдик. Тепалик томон 50 метрча эмаклаб, душман дзоти олдиға етай деганимизда, узун траншеяға рўпара келдик. Нафасни бир оз ростлаб олиб, бирма-бир траншеяға тушдик. Дзотға 25—30 метрлар чамаси масофа қолганда соқчилар йўқлиғига ишонч ҳосил қилгач, Аҳмедовни кузатиб туришға қолдириб, Тараненко икковимиз эҳтиёткорлик билан олға эмаклаб кетдик. Ертўла эшиги траншея томонга очиқ бўлиб, остонада орқасини биз томонга ўгириб бир немис солдати наъма чалиб ўтирибди. Иккинчиси минғиллаб қўшиқ айтарди. Бир оз фурсатдан сўнг иккаламиз уларға «шарпа» бердик. Уларнинг кўзи Тараненко қўлидаги гранатаға тушиб, ола-кула бўлиб кетди. Автомат ўқталиб турганимни кўрган заҳоти қўл кўтаришди. Бирининг оғзидаги гармончаси оёғи остига тушди, энгашиб олмоқчи бўлганди, олдиргани қўймадим. Тараненко бирин-кетин икковининг қўлини орқасига яхшилаб боғлади, оғзига пилоткаларини тикиб олиб кетдик.

Кўл бўйига етгунча биттасини гумдон қилдик, қарасак бўлмайдиган — тихирлик қилавериб жонимизға тегди. Кўлдан ўтишда «нағма» кўрсатиб юрмасин тағин дедик. Буни кўрган шериги жуда ювошиб қолди. Асирни Эрқул жасади ёниға чўзилтириб ётқиздик. Сўнг солни секин итариб суза бошладик. Ҳз қирғогимизға ўттиз метрлар чамаси қолганда, хабардор бўлиб қолган немислар бизни ўққа тутди. Сол устидаги асиримизнинг оёғига ўқ тегиб, жуда безовталаниб қолди. Уни ҳам сувға тушириб олдик. Бир амаллаб қирғоққа етдик.

Тонг ёриша бошлаган маҳалда асирни қирғоққа чиқариб, дўстимиз жасадини икки киши кўтариб келаётганимизда немислар бизни яна ўққа тутди. Шу ерда Аҳмедов қаттиқ ярадор бўлди... Шунга қарамай, уруш

деб қўйишти буни, ўғлим, не ҳасратда асирни олиб келдик. Эрқул Алиқуловни эса ҳарбий одатға кўра маросим билан дафн қилдик...»

Нодирнинг мушлари қисилган, кўзларида ёш... Гўё давом этинг, деяётгандай эди.

— Азизбек, сизға, отангизға — шундек ота-ўғилға жуда-жуда ҳавасим келади, — деди у кўз ёшларини қўли билан сидириб...

СИНОВ

Ёш солдатлар ўртасида: «Ҳозир бир ойлик карантинда эканмиз, кейин ҳаммамизни ҳар ёққа жўнатар экан», деган гап юрибди. Нодир икковимиз олдиндан оқ гапни бир жойға қўйиб олганмиз. Аҳдимиз — хизматда бирға бўлиш, орзуимиз, агар иложни бўлса учувчилик ўқишиға бориш.

Бугун тушликдан кейин, бўлажак учувчилар ўзимизни синовдан ўтказмоқчи бўлиб, спорт майдонига бордик. Турникда тортилишда, центр-фигурада айланишда, тепадан сакрашда бир-биримиздан қолишмадик. Баландлиги беш метр супачадан ҳам бемалол сакрадик. Нодир ўн метр баландликда ҳам «э, ҳа-а?» дея қум тўшалган майдонға сакраб тушди. Аммо, мен!.. Кўзимни юмиб, таваккал қилиб кўрсам ҳам бўлмади. Юрагим шиғиллаб кетаверди. Сакрай олмадим, кўрқдим. Нодир бўлса, пастда:

— Сакранг-сакранг, осон-ку! — деб далда бериб турди, неча бор ёнимға чиқиб, «мана бундай», деб оёқларини жуфтлаштириб, сал эгилиброқ сакраб кўрсатди ҳам. Лекин, мен бу жойдан сакрасам гўё иккала оёғим тиззамдан синиб кетадигандай кўрқдим.

— Учувчи бўлиш учун шу ердан сакраш шартми? —

Нодирнинг кўзи қисилди.

— Бу қарасанми? — Ҳа-да! — деди Нодир. Ҳазилми, уни айтганини билмадим.

— Ундай бўлса сиз учувчи, биз эса оддий солдат...—
Қазарма томонга илдамлаб кетдим. Нодир «Азиз, Азиз-бек» деганча қолди...

Нодир сакраган баландликдан сакрай олмаганимнинг сабаби бўйимнинг пастлигидан деб билдим. Нега энди мен ҳам Нодирбекдек баланд бўйли бўлиб ўсмаганман, деб ўксиндим... Дераза ёнига бориб пастда қолган Нодирга қарадим. У стадион майсазорида хомуш ўтирибди. Келаб-келиб дўстимни шу узоқ юртларга келганда хафа қиламанми, деб афсусландим.

...Ҳарбий қасам қабул қиладиган кун ҳам етиб келди. Мен пионерликка ўтаётганимда изза бўлганимни эсласам, ҳозир ҳам қизариб кетаман. Ушанда қизил байроқдаги зар ҳарфлар билан битилган сўзларни, олтиндек ял-ял товланиб турган Ленин сиймосини кўриб, ўзимни йўқотиб қўйдим. Байроққа таъзим этишда қайси тиззани ерга қўйишни билмай қолиб, бирданга чўккалаб қўя қолдим. Шунда, байроқ ёнидаги пионер кулиб юборди. Бу кулгига олдинги сафдаги болалар ҳам гурр этиб қўшилди. Уша лаҳзадаги ҳолатимни билсангиз эди... мана, эртага ҳарбий қасамёд қиламиз. Ватанинг энг ишончли посбонлари сафига ўтамиз. Бу ҳар бир йигит учун энг шарафли, унутилмас ва ҳаётида бир марта бўладиган анъанавий воқеа. Қаравотда Нодир билан ёнма-ён шуларни ўйлаб ётиб:

— Бари бир чўчияпман! — дедим.

— Э, қўрқманг, сўзма-сўз ёдлаб олдингиз-ку?

— Тўғрику-я! Бироқ...

Эртасига худди парадга чиқадигандек, энг озода, янги формаларимизни кийдик. Ҳаммамиз алвон рангда безатилган сиёсий ўқиш хонасига тўпландик. Хона тўридаги қизил мато тўшалган стол устида Владимир Ильичнинг бронза бюсти. Гуллар, дераза ёнидаги кичик столда ўқланган тўртта автомат. Биз ана шу қуролни ушлаб

туриб, Берлин Рейхстагигача жангчиларимиз қўлма-қўл ўтказган жанговар байроққа тиз чўкиб, зарур жойда Ватанимизни ёвлардан ҳимоя қилиш, тинчлик учун курашишга қасамёд қилдик. Жуда ҳаяжонли ўтди... Якшанба куни эди. Мен ўзимни қушдек енгил, озод ҳис этардим.

Тушликдан кейин ҳар кимнинг хоҳиши ўзида бўлиб қолди. Нодир иккаламиз стадионнинг кунгай томонида холи ўтирибмиз.

— Биласизми, Азизбек,— Нодир «Беломор»дан бир дона олиб гугурт чақди. Сўнг ерга тикилганча гапида давом этди. Мен сизга юрагимни тимдалаб келаётган бир воқеани айтмоқчиман. Билингки, биз энг яқин дўст, сирдош қадрдонмиз. Шу вақтгача бу ҳақда ҳеч кимга чурқ этмай, ўз этимни ўзим еб келдим. Мана бугун ҳарбий қасамдан кейин буни сизга айтишга, юрагимни бўшатиб олишга қарор қилдим. Дардни яширсанг иситмаси ошкор қилади, деган гап бор. Отам тўғрисида бор гапни сизга айтмасам бўлмайди...

У рўпарадаги шафақларга бурканаётган ўрмонга бир қаради-да, менга юзланди:

— Биласизми, менинг отам ҳозир олтмиш ёшда. Лекин, у ҳарбий қасам нималигини билмайди, урушда, ҳарбий хизматда бўлмаган... Уруш пайтида повесткани олмай, даштма-дашт қочиб юрган эди...

ЛОЧИНЛАР

Десантлик синови бошланди. Ёрлиғига парашютчининг исм-фамилияси ёзилган парашютлар қор устига қатор тизиб қўйилган. Машиналарда десантчилар яна келишяпти. Тўрт тарафга солдатлар сизмай кетди.

Биз ёшлар осмону фалакка гоҳ кўтарилиб, гоҳ қайтиб тушаётган аэростатга қараб ҳайрон қолдик. «Ҳозир қовун бўлсам»,— дейди совуққотганидан ер тепиниб Собир қора. Ҳақиқатан ҳам аэростатнинг кўриниши оқ

уруғ қовунга ўхшайди. Лекин жуда катта, пунктдаги пахта бунтларидай келади. Аммо, осма кабинаси кичик экан, фақат тўрт киши сиғаркан. Жанубдан келган ёш солдатларга Украинанинг изғирин совуғи таъсир қила бошлади. Тиззадан қор. Қачон парашютдан сакраинимизнинг вақти номаълум. Ҳамма исиши ҳаракатига тушиб қолди. Бир солдатни тик турғизиб қўлтиқ остига тутиб турган кафтига шаналоқ билан тарсиллатиб тушириб, «Ким, топ?» ўйини бошланди. Баъзилар бокс тушмоқда. Нодир билан мен кураш тушяпмиз. Ҳамма ҳаракатда.

Қороғи туша бошлади. Совуқ тобора авжига чиқяпти. Бирдан: «Бешинчи рота, сафланинг!» дея рота командири Муҳаммедчининг овози янгради. Ҳамма сафга турди. Парашют тасмаларини тақиб тайёрлана бошладик. Нодир менга ёрдамлашиб, илмоқни солатуриб:

— Хайр Ҳосилотхон, хайр гўзал Фарғонаю Қува апорзорлари, — деб ҳазиллашди.

— Салом, Ритахон! — дея Нодирга аэростатни кўрсатиб кулдим. Иккинчи линияга бордик. Махсус комиссия парашютларимизни сиртдан спичклаб кўздан кечириб, битта-биттадан учинчи линияга ўтказди. Аэростат зонасидамиз. Паст томонидан тросслар билан тортилиб, лебёдка чамбарагидаги узундан-узун пўлат «арқон»га уланган аэростат, шу вақтгача фақат расмини кўрганимиз учунми, қандайдир ваҳимали, сирли, кўринарди.

— Гвардиячилар, мени навбатсиз қабул қиласизларми, сизларга ҳамроҳ бўлай, — дея рота командирининг сиёсий-тарбиявий ишлар бўйича ўринбосари Сергей Околович келиб қолди.

— Бош устига, ўртоқ капитан! — старшина Родионов честь берди.

— Лочинлар, биринчи сакрашларингми?

— Худди шундай, ўртоқ капитан, — бараварига жавоб бердик.

— Баракалла! — дея капитан аэростат кабинасига бизни бошлади.

Сергей Околовични ҳамма солдатлар ёқтиришарди. Қайси биримиз билан суҳбатлашмасин, беозор, мулозим, худди дилингиздаги гапни топиб гаплашади. Очиқ кўнгил офицер Сергей Околович билан мен шахмат туфайли жуда яқин бўлиб қолганман. У менинг шахмат ўйинимдан хурсанд. Солдатлар билан бирга ҳатто футбол ҳам ўйнайди.

— Ишлар қалай, Алиқ?

— Қалай эмас, олтин ўртоқ капитан! — дедим ўзимни дадилликка олиб.

Ваҳоланки, шу топда мени кўрқув таъқибга оларди. Уни энгши учун «Ёш гвардия» романидаги энг севимли қаҳрамоним — Серёжа Тюленинни ўйлардим: Ҳозир, шу топда, у шу кабинада бўлганда ўзини қандай тутарди? Албатта кўрқмасди...

Аэростат кабинасида мен Околович билан юзма-юз ўтирибман. Околович биринчи, мен иккинчи сакрашим керак... Аэростат командири кабинага чиқиб, қўл фонарини ёқди. Лебёдка чамбараги ғийқиллаб айланиб, юқорига кўтарила бошладик.

— Борис Семёнович, ҳамма сакрашга улгура олармикин?

— Бир нарса дейиш қийин, — деб гап бошлади капитанга қараб аэростат командири. — Бугун эрталаб бир кўрқоқ «ўламан-о, ўламан», — деб сакрашга ҳеч кўнмади, кабинада пастга қайтиб тушди.

— Ҳа, эшитдим. Иккинчи марта сакраши экану негадир кўрқибди. Тушгандан кейин: «Эртага албатта сакрайман», депти.

Тобора юқорига кўтариляпмиз. Осмон зимистон. Пастга қараш кўрқинчли — юрак увишади. Юқорилаган сакрашимиз шамолнинг гувиллаши авжга чиқяпти. Нодирга қарадим, аммо қоронгида у қандай ҳолатдалигини кўролмадим. Ҳозир у нималарни ўйлаяптикин? Тирсагим

билан Нодирнинг биқинига секин туртмоқчи бўлиб турувдим:

— Қани, очигини айтинглари! Биз ҳам ҳалигидақаларга ўхшаб қўрқамизми ё сакраймизми? Биринчи шахматчи сакрайди!— деб қолди Околович.

-- Худди шундай!— Негадир овозим бўғилди.

Аэростат командирининг буйруғи янгради: «Тайёрланинг!» У ўрнидан туриб, кабина троссига илмоқлар қандай илинганини қўли билан текшириб кўрди. Одам тиззасидан келадиган пастак эшикни очди. Таг-тубсиз бўшлиқ. «Туринглари!» — Команда кескин янгради. Ҳамма ўрнидан турди. Кабина осма кўприк мисоли чайқалмоқда.

— Азизбек, олға! — Нодирнинг бу овозидан шердил бўлиб кетдим.

Бир оёғим зинада, кўзларимни чирт юмиб, ўзимни бўшлиққа отдим. Шамол мени барг мисоли чирпирак қилиб кетди. Кўз олдимда рангли ҳалқалар ўчиб-ёниб айланарди. Машқ вақтларида ўргатган ҳаракатларни қилиш уёқда турсин, парашют очилгунча (олти секунд давомида) нафас олишни ҳам унутиб қўйибман. Қаттиқ силкинишдан ўзимга келиб, аранг нафас олдим. Кўзимни очдим. Бошим узра парашют! Гўё бир жойда муаллақ тургандайман. Жуда ажойиб, жуда гаштли! Севинчим теримга сиғмасди, чексиз-чегарасиз бўшлиқда қушдай енгилман, денг... Шундай туравергинг, ерга тушгинг келмайди, одам...

«Э, ҳа, ҳаёт!» — Севинчимдан бу ҳайқирик кўксимдан отилиб чиққандай бўлди. Ён томондан, сал нарироқда «Аззи...зиз..бек» — деган овоз эшитилди. Нодирнинг овози бутун коинот узра парвоз этаётгандек туюлди менга...

Эртаси... Нодир икковимиз жуда хурсанд. Парашютдан сакраш, ҳазил гапми ахир. Биз энди узоқ Тоғтеги қишлоғидан, қолаверса, райондан чиққан биринчи парашютчилармиз.

Десантча ҳаётга секин-секин ҳар жиҳатдан кўникиб кетдик. Парашютдан кундузи ҳам, тунда ҳам олти маротаба сакрадик. Мана бугун ҳам тўла жанговар ҳолатда: уч кунлик озиқ-овқат, автомат, противогаз, белкурак, гранаталарни ортмоқлаб, парашютдан тунда «душман» зонасига тушгани кетяпмиз. Самолётлардан сакрагандан кейин, парашютларни шундай қолдириб, автоматни қўлга олиб «Атака»га ўтамиз. Сўнг шу кетганча олти-етмиш километр масофани босиб ўтишимиз керак. Ротамиз уч сафга бўлиниб самолётлар томон йўл олди. Шу найт икки ойдан буён кўринмай юрган Убай учраб қолди. У фелъдшёр эмасми, хизмати госпиталда. Ҳозир бўлса учувчилар билан уватдаги ажриқзорда тухум еб, ҳангомалашиб ўтирган экан. У мени кўриб чоғиб келишга келди-ю, бироқ сержант бизларга сўрашгани рухсат бермади.

— Азизбек, Нодиржон, салом. Яхши кўнинглар, мен ҳам бораман, учрашамиз,— деганича қўл силкиб қолди у.

Самолётга етгунча мен сержантга: «Ҳамюртим билан кўришгани қўймадинг-а», деб гудраниб қўйдим. У бўлса кулиб қўя қолди-ю, индамади.

Учувчи ёрдамчиси эшик трапи ёнида: «Марҳамат, шунқорлар» дегандай жилмайиб турибди. Самолётга чиқиб, бир-биримизга рўпарама-рўпара ўтирдик. Ҳамма жим. Мотор гувиллади. Қоп-қора тунда юлдузли осмонда чироқлари ўчиб-ёниб самолётлар учмоқда. Овози бутун коинотни титратгудек. Баъзиларнинг ҳозирда ноқ юраклари така-пука. Ахир ҳамма бир хил эмас-ку, орамизда фақат ҳозирни кўзлаб эртани эсдан чиқарадиган калтаўйлар ҳам йўқ эмас...

Мен бўлсам нималарни ўйлайман денг, қани энди шу топда Ҳосилотхон пайдо бўлиб қолса, мен ўзимни қандай мардона тутардим. Албатта, унга ёқиш учун! Қи-

зиқ, одамлар олдида киши ўзининг яхши фазилатларини бўрттириб кўрсатишга интилади. Кўпинча уддасидан чиқадилар ҳам... Мен ҳам ҳозир мардлик қилмоқчиман. Чунки, аслида рост гап, бир оз қўрқяпман, аммо-лекин, мен бу ҳисни албатта енгишим керак.

Мана, рўпарамда Белов деган йигит ўтирибди. Мен у билан изма-из учинчи бўлиб сакрашим керак. Коля ниҳоятда беозор, мулойим, ақлли бола. Лекин менга унинг ўта мулойимлиги ёқинқирамайди. Йигит киши, айниқса солдат — жасур, сал қўполроқ бўлгани маъқул. У бўлса қатиқни ҳам «пуф»лаб ичадиган даражада эҳтиёткор...

Штурманлар кабинасидан пахта теримига чиққан ҳашарчининг этагига ўхшатиб парашютини осилтириб бир учувчи чиқди. Эшик олдида тўхтаб қўлидаги кичкина байроқчани силкитди. Самолётнинг қуйруқ томонида сариқ лампочка «лип-лип» этиб ўчиб ёна бошлади. Бу — «Тайёрланинг» командаси.

Нодир эшик томон юра бошлади, унинг орқасидан Коля Белов, кейин мен. Учувчи люкни очини билан совуқ увиллаб ичкарига урилди. Сирена янгради. Сакраш зонасига келдик. Нодир сакради. Аммо шу он олдимдаги Белов тайсаллаб тисарилди. Орқамдан келишяпти, куч билан олдинга интилдим. Белов ёнламасига бурилиб менга йўл берди. Қисилиб ўтиб бориб, сакраш қаёқда, сирғалиб самолёт остонасидан тушиб кетдим! Тезлик зўр, бунинг устига парашют куполаси чархин товоқдек айланиб, менга кўндаланг ҳолатда учяпти. Муаллақ ҳавода бу аҳволда бирон нарса қилишнинг имкони йўқ! Кўзимни чирт юмдим. Ерга шундай шиддат билан тушдимки, белим узлиб кетди, деб ўйладим. Қандайдир бақирӣқ-чақирӣқлар эшитилди. Кимдир: «Тирик, тирик», деган қулоғимга чалинди. Кўзимни очмоқчиман, очолмайман. Укол оғриғи сезилди. Хайрият тирикман... «Кўзингизни очинг, Азизбек! Нима бўлди?» — бу Убайнинг овози эди.

Эртаси соат бешларда аранг очилган кўзим хонанинг оппоқ шифтига тушди. Қимирлашнинг иложи йўқ. Бошимни сал кўтариб, у ён-бу ёнимга қарадим. Бир хонада бир ўзим — ёлғизман. Кўк кардон қоғоз қоқилган дераза дарчасидан қуёш нури тушиб турибди. Бир пайт ўша дарчадан гўнғиллаб қора қўнғиз ичкарига кирди. Кейин чиқишга йўл тополмай, «ғув-ғув» этиб ўзини шифтга ура бошлади. Охири лампочкага урилиб, полга тушди...

ҲАҚИҚАТ ВА ТУШ

Бундан бир ой аввал қишлоққа отпускага борганларим тушимга кирибди, денг. Поезддан тушиб қишлоғимизга яёв кетаётганмишман. Пахта терими вақтлари эмиш. Орқадан гувиллаб келаётган прицеп тиркалган «ЗИЛ» мендан ўн беш метрча нари ўтиб тўхтади. Шофер кабинадан сакраб тушиб:

— Ие, ўзимизнинг Азиз-ку, — дея мен билан қучоқ очиб сўраша кетди...

Йўлда Ҳайитмурод ҳосил мўл бўлганию, колхоз пахта планини бажаргани, ҳатто Санам холанинг келини бирданига икки ўғил, бир қиз туққанигача қолмай, оғзи тинмай гапириб боряпти. Мен ўзимда йўқ шодман, бош ирғаб «ростданми!» дея дўстимнинг гапини маъқуллашман.

Бирдан машина тўхтаб:

— Э, дўстим-ей, мана етиб ҳам келдик. Суюнчи олардим-у, уйда кампир йўқ бўлса керак, — деди шофер бир тавақали эшикни оча туриб.

— Нега?

— Вой, менга қара, ҳамма нарсани унутвордингми? Пахта кампанияси ҳозир, дўстим. Ҳай майли, хайр, оқшомга қадар. Кечқурун гурунглашамиз.

Машина орқасидан прицепни тарақлатганича қисқа-қисқа сигнал бериб, нариги кўчага бурилиб кетди. Ичкари кирсам, у айтгандай — уйда ҳеч ким йўқ эмш... Ҳовлининг этак қисмига қадар тутшиб кетган ишкомдаги ҳусайни узумлар пишиб ётибди. Деярли ўзгарш йўқ. Фақат тандир рўпарасидаги турникнинг темир дастаси занглаб кетибди, ҳовли саҳни кўзимга бир оз кичрайгандай кўринарди. Ишком остидаги сўрига энди ўтиргандим, кўча эшик зарб билан очилиб онам билан Ҳосилотхон ва бир неча ўртоқларим ҳаллослаб кириб келишди. Мен бўлса ўрнимдан туришга ҳаракат қиламан, туролмаيمان денг.

— Вой сен-ей! — деб Хайитмурод севинчидан биқинимга бир туширди.

Чўчиб уйғонсам каравотда ётибман.

Ҳамшира врачга:

— Иссиғи қирқдан тушмаяпти,— деб турибди.

— Тушади, ҳеч қаери чиқмаган, фақат қаттиқ қўрққан. Иситмаси тушиши билан палатага олиб чиқинглар,— деди врач.

Улар секин гаплашишарди. Врач яқинлашиб пешонамга қўлини қўйди.

— Зап ботқоқликка тушибсиз-да.— Врач томиримни ушлаб кўрди. Ҳамшира қиз укол қилди. Бу энди туш эмас, ўнгимда эди.

Эртаси ҳамшира — Нина деган қиз менга Леонид Соболевнинг «Морская душа» повестини олиб келди.

— Уқинг, қизиқарли китоб,— дея чиройли кулиб чиқиб кетди. Уқидим. Қизиқиб ўқидим. Ҳақиқатан ҳам матрослар матонати, денгиз, уруш ҳақида ёзилган ҳаётий қисса экан. Бу асарни ўқиган кишида бир умрга денгизда, ҳарбий хизматда қолиш истаги туғилади. Китобнинг яхшилиги ҳам шунда...

Мени кўргани дўстларим келишди. Қимлар, денг. Нодир, Чеминава, Гивий, Вадимлар. Гивий онасининг

ёлғиз фарзанди, отаси Улуғ Ватан урушида ҳалок бўлган. Норғул, камгап грузин йигит. Ҳазилни унча ёқтирмайди. Узи яхши йигит. Шу йигит Қавказдан — онасидан посилка олган экан, шундан менга катталиги Қува аноридек лимон билан битта апельсин олиб келибди.

Чеминава хипчагина, паст бўйли, шинаванда йигит. У билан кураш тушиб юриб ўртоқ тутинганмиз. Бу Гивийнинг бутунлай акси. Ута ҳазилкан, эпчил. Кураш билан футбол жони-дили, доим машқ қилади. Доим ўзини ўтга-сувга уриб юрадиган йигит. У келтирган совға мени ҳаммасидан ҳам хурсанд этди.

— Ёстиғининг жилдини топшираётувдим, манови чиқди,— деб менга қадрдон дафтарни қўйнидан олиб берди. Уни кўзимга суртдим.

Қайта-қайта раҳматлар билан бу қанақа дафтар эканини айтганимда улар ҳайратда қолишди. Шунда улар бу дафтардан бир очишда тўғри келган саҳифани ўқиб беришимни илтимос қилишди.

ЯНА ЖАНГ ХОТИРАЛАРИ

«...Польша чегарасидан Германия тупроғига ўтиш вақти келди. Кеча ҳамма ҳаммомга тушди. Сўнг мажлис бўлиб полкимиз командири эҳтиёт бўлишимиз кераклигини, уруш охирлаб қолаётганини айтди. Магазин, ошхоналарга, хонадонларга кирмаслигимиз кераклигини, кўпи захарлангани, миналангани ҳақида гапирди. Сўнг: «Қимда қандай саволлар бор?» — деб сўради. Шунда минсклик бир солдат:

— Менда бир савол бор,— дея милтиғига суяниб ўрнидан турди.

— Марҳамат! — рухсат берди командир.

Солдат олдинга командирга бир қараб олиб, сўнг:

— Азиз қуролдошлар! — дея гап бошлади.— Мен шунини айтмоқчиманки, фашистлар она юртимизга бостириб

кириб, ота-оналаримизни дорга осдилар, тириклай ерга кўмдилар, ўтда куйдирдилар! Масалан, бизнинг онлада ўн олти киши яшарди. Шундан бир ўзим қолдим. Ҳаммасини тириклайин ерга кўмди, итваччалар!

Солдат кўзларида ёш қалқиди. Ҳамма унга тикилиб жим ўтирибди. Миша ўзини тутиб, яна гапида давом этди.

— Ахир, уларнинг нима айби бор эди. Энди биз ҳам фашистларнинг... ўртоқ командир. Ҳозир жўнашимиз билан шу ишларга рухсат этасиз,— дея ҳеч кимга қарамай тўғри ўрнига бориб ўтирди.

— Ўртоқлар! Бир ҳисобда унинг гапи тўғри. Мана мен киевликман. Оиламда тўққиз киши яшаган бўлсак, ҳозир бир ўзим қолганман. Мен учун, мен — Совет офицери бўлганим учун ҳаммасини фашистлар осиб ўлдирди. Бироқ, Совет солдати адолатли бўлиши керак. Биз ҳозир Германияни батамом эгаллайлик, Берлинга борайлик, Гитлери ушлаб, ҳамма-ҳамма каллакесар шериклари билан қатор тизиб суд қиламиз, қолганини сўнг кўрамиз,— деди, биз адолатли уруш қилаётганимизни айтиб.

Ана шундай ўғлим. Берлинга тобора яқинлашяпмиз. Шоир айтганидек, бизнинг кўчада ҳам байрам бўлишига, қўшиқ бошланишига оз қолди...»

* * *

Йигирма кун деганда соғайиб полкка қайтдим. Солдатлар ўртасида шошув гап: пиёдалардан Ҳарбий Денгиз Флотига олишармиш... денгизчи офицерлар келганмиш... Танлаб олармиш.

Капитан Околовичдан илтимос қилиб, комиссиядан ўтувчилар рўйхатига мен ҳам ёзилдим. Фикрим-зикрим ўқувчилик йилларимда синфимиз деворидаги харитада кўрсатилган денгизларда бўлиб қолди. Ишқилиб денгизчи бўлсам бас. Морьяк формасида крейсер палубасида туриб тушган суратимни Ҳосилотхонга бир юборсам

дейман. Ҳали комиссиядан ўтаманми-йўқми. Госпиталдан чиққандан бери соғ бўлсам-да, қувватга киргунча бекор юрибман. Болалар машққа кетишгач, кундузлари бир ўзим қоламан.

Орзуим ушалди. Комиссиядан ўтдим.

Йўлдамиз. Минск шаҳрида анча туриб қолдик. Қўпчилик вокзал атрофини айлангани кетди. Вагондан тушиб, мен катта-катта гиштин биноларга назар ташладим. Уруш жароҳати—ўқлар, снарядлар изи баъзи биноларда ҳамон турибди. Бу жойларда, Белоруссия ўрмонларида даҳшатли жанглар бўлгани маълум. Бу юртларда жуда машҳур бўлган ўзбек фарзанди «Қазбек»—Мамадали Топиболдиев ҳақида китоблардан ўқиганмиз. Белоруссияда бу номни билмайдиган одам йўқ. Дарвоқе, менинг отам ҳам Белоруссия тупроғида бўлганлар.

ҚАРДОШЛАР ЖАНГҲОҶИДА

«...Белоруссиянинг саноат шаҳарчаси—Смоливи учун жанг борарди. Унингчи апрель тонгида яна ҳужумга ўтдик. Баландлик ёқалаб кетган ёнбағир ерни душман мудофаа қиларди. Жанг шиддатли тус олди. Қўрқинч нималигини ҳаёлимга ҳам келтирмай қўйдим. Уқ ёмғири ҳадсиз ёғмоқда. Окоп ковлашга имкон йўқ. Чошгоҳ бўлиб қолди. Мен ётган жойдан беш метр чамаси олдинда ёниб кўмирга айланган тўнка бор экан. Урнимдан туриб энгашиганимча мўлжалга югурдим. Уқ тегиб ағдарилиб тушдим. Эмаклаб, бир амаллаб тош уюми ёнидаги чуқурга етиб олдим. Ҳушдан кетдим. Бир маҳал қарасам, сув ичида ётибман. Эриган қор суви қизил рангга бўяла бошлабди. Қаердаман?! Ҳамон ўша тош уюми ёқасидаги чуқурда ётибман. Ўзимни тетик тутмоқчи бўламан. Ҳаёлимдан Тоғтеги қишлоғининг анозорлари, шовуллаб оқадиган сойлари, ҳаммасида ҳам ҳали мен кўрмаган — сенинг қиёфанг, онанг, қариндошларимиз ўтди.

...Мен ҳали ҳам сув ичида чалқанча ётибман. Кун ҳам ботай деб қолди. Бир илож қилиб, бошимни ён томонга эгдим. Шу сувдан симирдим. Тун қора пардасини ёза бошлади, аста кўзимни юмдим. Бир маҳал шарпа сезилди. Кўзимни очиб бирдан баданим жимирлаб кетди. Тепамда икки бармоғини «тсс» деган маънода лабига тираганча бир басавлат киши турарди. Кўзимни чирт юмдим.

— Ширағим! На гилди?— Бу сўзлар менга шундай ёқимли туюлдики, бутун оғриқларим ҳам сезилмай қолди. Тетиклашдим, қайта туғилдим гўё. Ахир бу сўзлар менга келган ҳаёт-ку! Ёнидаги санитар сумкасига кўзим тушди. У елкамдан секин ушлаб сўради.

— Суясам жураласанба?

— Йўқ! Белим узилиб кетгандай,— деб жавоб бердим. Тезлик билан қайтиб келишини айтиб қоронғиликда ғойиб бўлди у. Бир оздан сўнг икки киши замбил келтиришди. Улар мени кўтаришганда фронт олдида бизникиларнинг «Ура!» овози янгради.

«Уша қозоқ йигитнинг исмини биласизми, дада»,— дерсан, ўғлим. Афсуски, адресини ҳам, исмини ҳам билмайдан-да! У дамларда сўрашга имконият бормиди, ўғлим!...»

Мен биламан, дада! У Абай авлоди, Омонгелди, Мухтор Аvezовларни етиштирган халқ фарзанди. У— қонига дўстлик ҳарорати сингган совет кишиси!

— По вагонам!

Ҳар тарафдан солдатлар босиб келиб вагонларга чиқа бошлади. Бирпасда атрофни шовқин-сурон, ҳазил-ҳузул гаплар босиб кетди... Эшитувчидан гапирувчи кўп. Гопсзд ўриндан жилди... Тепловоз яна олға жўнадди...

Флотда бизни ҳар ёққа жўнатишди. Кимлар сув ости, сув юзаси кемаларига ва денгиз соҳили мудофаасига тушди. Форма бир хил бўлгани билан хизмат флотда ҳам ҳар хил экан...

Нодир билан мен денгиз соҳили мудофаасига тушдик. Уч томонимиз уфққа туташиб кетган сув, ўртада бир совхоз ерича қалин ўрмонзор. Биринчи йил хизматга келган кавказлик Чеминава, Мерцехлова деган болалар билан тезда дўстлашиб кетдик. Бу жойда капитан Ступнев матросларга яқин, яхши, раҳмдил командир экан. Мен билан шахмат суришади, волейбол командасига қабул қилди, гоҳ-гоҳи уйига олиб боради. Хуллас, янги жойга ҳам кўникиб кетдим.

Мана бугун дам олиш куни. Ўрмондаман. Осмонўпар қарағайлар қандайдир сирли, сеҳрлига ўхшайди. Баландга қарасангиз, қуёш, булут кўринмайди, қалин шох-шаббалар орасидан пастга шамширдек кесишиб тушган нурлар жуда чиройли. Турли қушларнинг сайраши, майсазорларга юмалаб ағанаши нақадар гаштли.

Ўрмонда танҳоман деганим учун узр. Отамнинг руҳи, отамнинг муқаддас дафтаридagi лавҳалар ҳар доим ёдимда. Нодир, шофёрлик гувоҳномаси бўлгани учун «хозотдел» машинасини миняпти. Бугун у гаванга кетган эди. Бир ўзим юрибман. Бундай пайтларда танҳолик ҳам яхши. Табиатнинг мафтун қилиши, баргларнинг шитирлаши ҳам завқ бағишлайди одамга.

Ўрмоннинг анча ичкарисиди қалин бутазорлар билан ўралган пастқам жойда уруш вақтида бомба остида қолиб кетган бир машина бор. Мен ҳар якшанба куни ана шу жойда, танасини ўқлар тешиб ғалвир қилиб ташлаган бу машина кабинасида ўтириб олиб, уруш йилларини, бу ерларда жанг қилганларни ўйлайман. Мана ҳозир ҳам шу машина кабинасида, дафтар қўлимда ўтирибман:

«...Баҳор. Қуёш ерни қиздириб табиатни ям-яшил ўтўланлар билан безаяпти. Табиат гўё уруш бўлмагандек борлиққа ўз сепини ёйган. Сен эса ўғлим, бу йил иккинчи кўкламни қаршилаяпсан. Уғлим, табиат, уруш, кўклам нималигини сен билмайсан ҳали. Аммо фасли баҳорда онанг қўлида қийқириб, оқшомлари ойга, кун-

дузлари қуёшга талпинаяпсан. Онанг хатида: «Азизингиз катта бўлиб қолди», деб ёзибди. Ҳа, ўғлим, каттаю кичик — ҳамма-ҳамма гўзаллик мафтуни. Ана, бутун уруш давомида не-не кулфатларни бошидан кечирган Очил полвон чаман очилган гулчечаклардан даста ясаб юрипти. Унга қараб Рустамжон вазмин оҳангда:

Навбахор, очилди гуллар, сабза бўлди боғлар,

Сухбат айлайлик, келинлар, жўралар, ўртоқлар,—

дея қўшиқ бошлади, биз унга жўр бўлдик.

Бу ўрмонларда Муқимий ғазалининг янграши кимнинг хаёлига келибди, дейсан, ўғлим...

Ўзбекистонда ҳам баҳор. Шарофатнинг қора кўзлари ҳам шундай наврўзи оламини кўряптимикиан, дўстларим, дея Очил полвон қўлидаги гулдастанни силкитиб баланд кўтарганиди, ундан икки дона чечак сирғалиб тушди. Менинг юрагим увушиб кетди. Ахир, биз фронтдамыз. Эртага ким нима бўлишини билиб бўлмайдиган суронлар гирдобидамыз. Ўрмоннинг нариёғидан замбаракларнинг овози эшитилиб турибди. Лекин шунда ҳам наврўзи олам, гўзаллик завқи жангчилар қалбидан ўрин олган. Бу гўзаллик завқи — яшаш ишқи бўлса керак, ўғлим...»

ГВАРДИЯ ДЕГАНИ

Командирларимиз: «Биз гвардиячилармиз», дейишди. Биз хизмат қилаётган қисмдаги замбараклар шундай қудратлики, ўқи метин-бетонларни, темир-пўлатларни ёриб ўтади. Бундай техниканинг «тил»ини билиш ҳазил гапмас. У отилганда стволнинг олд томонидаги дарахтларнинг шоҳлари зарбдан чўрт узилиб, танаси яйдоқ бўлиб қолади. Ҳаво тўлқинидан денгиз суви чайқалиб, терак бўйи сапчийди. Улуғ Ватан урушида ҳўп хизмат кўрсатган таянчимиз шулар. Оталаримиз, акаларимиз қозонган ана шу жасоратнинг муносиб ворислари бўлиш бизнинг муқаддас бурчимиз.

Денгиз бўйида бир ўзим соҳилдаги нам қумга алланималарни чизиб шулар ҳақида ўйлаб ўтирибман. Хизмат ҳам мана тугай деб қолди... Одам кўникиб кетаркан. Лекин, минг қилса ҳам бари бир она юртинг, туғилган қишлоғингга интиларкансан. Узоқ-яқин ёру оғайниларни, ўз туғилган юртимни тезроқ кўрармикианман, деб интиқ бўларкансан. Одам кўнглига нималар келмайди, дейсиз...

Ана шундай хаёллар билан денгизга қараб ўтирган чоғларимда ҳам гоҳ-гоҳ отамнинг дафтари, отам хотираси менга далда бўлади. Ўй-фикримда отам-отажоним! Ахир бундай ҳаётни, бундай отани, мана бундай сатрларни нутиб бўладими, азиз китобхон!

«...Мен 1941 йилдан то 1945 йилгача ўн минг километр йўлни жанг билан босиб ўтдим. Сон-саноқсиз жангларда қатнашдим. Ҳозир ўзим фронтдаман-у, аммо, тинчлик бўлса, қандай яшаркинман деб ўйлайман. Жанг қизиғи билан тик юрибман. Ун саккиз жойимга ўқ теккан, баданимда қолиб кетган осколкалар ҳам бўлса керак. Уруш ҳам охирлаб қолди.

...Ўғлим, ҳозир Берлин кўчаларида жанглар авж олган вақтлар. Негадир шу кунларда «ўз юртинг тупроғига бош қўйганга не етсин...» деган фикр тез-тез кўнглимга келадиган бўлиб қолди. Буёғи нима бўларкин, «шунча жангу жадалдан омон ўтиб, келиб-келиб, энди шу ерларда қолиб кетсам-а!» деб ўйлаб қоламан, ўғлим. Ўлимдан қўрққаним учун эмас... ўғлим, улғайиб бошқа юртларни кўрганингда бу гапларнинг мағзини чақарсан. Азизбек, ўғлим, ҳаётда оддий инсон бўлгин, болагинам!»

СЎНГИ САТРЛАР

Дафтарчанинг сўнги саҳифасига отамнинг қуролдош дўсти ёзган: «...Туйқусдап унинг оёғи остида мина портлади. Содиқжон йиқилди, ҳушсиз ётибди. Аҳволи

оғир, қорни ёрилган, бир оёғи тиззасидан чўрт узилган. Менга васият қилиб юргани учун бу дафтарни ёнидан олдим. Уни замбилга солиб олиб кетишди. Чиқмаган жондан умид. Сўнгги бор замбил устига энгашиб унга қарадим. Унинг кўзлари Берлин осмонига тикилганча жим ва нурсиз эди...

Очил Носиров,
1945 йил, май».

Бу, қип-қизил қонга беланиб замбилда оёқсиз ётган совет солдати — менинг отам! Унинг кўз ёшлари, кўзларининг гавҳари немис тупроғига тушди!

Отамни парчалаган минани кўмган эй, қонхўр фашист!... Ахир сени ҳам шу Қуёш, шу Ер, шу Осмон, шу табиат олами ардоқлаган-ку! Сенинг ҳам насл-насабинг муқаддас Онадан-ку! Ақл-заковати, инсонлиги билан мавжудот олаמידан фарқ қилувчи, эй одамлар! Нега урушасиз? Нега? Бунга жавобан гушг денгиз шовуллар, қушлар чарх уриб, чийиллар эди...

Кечқурун Нодир билан охириги марта денгиз бўйига чиқдик. Беором, бепоён сув тинимсиз қирғоққа урилар, қумга ёйилиб яна изига қайтарди...